

OPBOUW

weekblad tot opbouw van het gereformeerde leven
uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw”

red. en sekr. riouwstr. 59, wormerveer
adm. kon. wilhelminalaan 38, leersum

R. BRANDS / DEN HELDER

Het volgen van Jezus (2)

(Lukas 9: 57-62)

Het beeld waarin Jezus over de vossen en de vogels spreekt zou dus wel eens iets anders kunnen aangeven dan Jezus' armoede. Wat is het kenmerk van vossen en vogels: vossen worden door de mensen opgejaagd en nagezeten. Maar vossen zijn slim en kunnen gemakkelijk aan de mens ontglippen en naar hun schuilplaats vluchten. En de vogels kunnen, als ze moe worden nieuwe krachten opdoen. Nu, wat dat betreft heeft Jezus minder dan de vossen en de vogels, dieren die voortdurend moeten vechten voor hun bestaan: Jezus heeft geen schuilplaats en geen rustplaats. Hij heeft een niet-aflatende strijd tegen de zonde van de mensen en tegen de duivel te voeren, ook tegen de leiders van Israël, die het volk verleiden en Hem, die tot hun redding gekomen is, wil doden.

Wie Jezus volgen wil, zal dat ook ervaren. Hij zal een voortdurende strijd hebben te voeren. Soms zal hij moeten lijden. Wie Jezus volgt zal in zekere zin het lot van Jezus delen!

Veel rust zal hem niet vergund worden en vaak zal het lijden hem niet bespaard blijven.

Daarom, als deze theoloog met Jezus wil optrekken, prachtig. Maar hij moet niet een droomwereld binnenstappen. Hij moet weten wat hij doet en wat hem te wachten staat: het zal niet altijd van een leien dakje gaan. Er zal strijd zijn en soms ook veel lijden.

Hoe is deze geschiedenis nu afgelopen? Wat heeft die theoloog gezegd in antwoord op Jezus' woorden? Is hij Jezus toch gaan volgen of heeft hij het laten afweten. Schrok hij voor de consequenties terug?

Daar wordt ons niets over verteld, dus dat weten we niet. We hoeven het waarschijnlijk niet te weten ook! Het belangrijkste van wat dit gedeelte uit Lukas 9 ons zeggen wil, is, denk ik, dit: We moeten begrijpen dat het volgen van Jezus ook voor ons een niet-aflatende strijd meebrengt, een strijd tegen de duivel, de wereld en ons eigen slechte innerlijk. Jezus volgen betekent ergens naar toe gaan, nl. naar Gods grote toekomst. Onderweg daarheen ontmoeten we nog wel allerlei tegenstanders die we moeten bevechten en dat vergt grote inspanning, maar vervuld als we zijn van Jezus en Zijn werk en Zijn toekomst, mogen we die moeilijke weg met vreugde gaan. Als we door Jezus gegrepen zijn, zal heel ons denken en doen van Hem vervuld zijn, zodat Zijn zaak in ons leven de hoogste prioriteit krijgt.

We zouden best eens een beetje mogen lijken op de goudzoekers uit vroegere tijden, die bezeten waren van de goudkoorts, en daarvoor allerlei dingen achterwege lieten. Ik

zeg natuurlijk niet dat die goudkoorts goed was. Het gaat om een bepaald punt van vergelijking: Als het om de zaak van God en zijn Zoon Jezus Christus gaat, zouden we best eens wat meer „koortsverschijnselen” mogen vertonen. Er zou best eens wat meer moeite en inspanning gedaan kunnen worden om de zaak van God verder uit te dragen, en ook om jezelf innerlijk te verrijken, door bijbellezen en bijbelstudie, om daardoor ook meer geestelijk weerbaar te worden. Dat hoeven we niet al zuchtende te doen, dat zal in vreugde mogen gebeuren, omdat we blij en dankbaar zijn voor Gods grote liefde, in Jezus Christus bewezen. Het volgen van Jezus — zo leert in de eerste plaats dit bijbelgedeelte ons — vraagt inzet van ons, mensen. Het brengt soms strijd en moeite mee. Maar de zaak van God, de zaak van Christus, is die moeite waard.

Dan gaan we kijken naar de tweede man, die in dit bijbelgedeelte optreedt: Hij biedt zich niet aan, zoals de eerste. Jezus wijst hem aan en zegt: „Volg Mij”. Hij moet direkt mee. Uitstel is niet toegestaan.

Maar het komt de man erg ongelegen. Zijn vader is net gestorven en staat nog boven de aarde. Hij wil wel mee. Maar hij verzoekt toestemming om eerst zijn vader te mogen begraven. Dat zou je toch wel een billijk verzoek kunnen noemen. Een zoon moet toch bij de begrafenis van zijn vader aanwezig zijn. Maar Jezus wijst dit verzoek af. Hij weet natuurlijk heel goed, dat het vanzelfsprekend is, dat een zoon zijn vader begraaft. Maar in dit geval zegt Jezus: Nee, niet eerst je vader begraven. Ik roep je. En dat gaat vóór alles. Vóór de meest vanzelfsprekende liefdeplicht. Als Ik roep, moet alles wijken. Daarbij moeten we niet vergeten, dat dit gesprek gehouden werd in Palestina, ongeveer in het jaar 30. De man die z'n vader wilde begraven was daarmee niet één maar zeven dagen kwijt. Hij leefde immers onder de Oudtestamentische wet en die bepaalde dat iemand, die met een dode in aanraking is geweest, zeven dagen onrein is (Num. 19!), en dat betekende dat je zeven dagen lang niet onder de mensen mocht komen. En Jezus kan nu geen zeven dagen wachten. Hij is op weg naar Jeruzalem! Dienst aan Jezus overtreft alle andere verplichtingen. Als er op een gegeven ogenblik verschillende dingen tegelijk gedaan moeten worden, gaat Zijn dienst vóór alles! Jezus zegt: laat de doden hun doden begraven. Dat is natuurlijk niet letterlijk bedoeld: Iemand, die dood is, kan niet een andere dode begraven. Nee, de mensen die hun eigen dingen belangrijker vinden dan de zaak van Jezus, mensen die toch niet naar Jezus willen luisteren, die moeten hun doden dan maar gaan begraven. Maar Jezus noemt zulke mensen doden, geestelijk doden. Laat die hun doden maar begraven, maar Hem volgen gaat vóór alles. Als Jezus roept, kun je niet zeggen: het komt me niet zo gelegen. Later zal ik wel eens zien. Dat kan niet, geen ja-maars.

Jongeren die door Jezus geroepen worden, kunnen niet zeggen: „Nee, nu nog niet; als ik ouder ben zal ik me wel eens serieus met de diepste vragen van het leven gaan bezighouden”.

De regel 'van uitstel komt afstel' is meer een duivelse dan

een goddelijke regel; *Heden*, zo gij zijn stem hoort, doe wat Hij zegt, dat is de bijbelse regel. Het is ook niet zo, dat je door naar Jezus te luisteren een naar leven zou krijgen. Nee, voor Jezus kiezen brengt bevrijding, vreugde, leven en loven!

Verlossing en vreugde horen bij elkaar. Verlossing uit de tyrannie van de duivel en

dankbaarheid voor wat Jezus voor ons heeft gedaan. Dat zijn de dingen die ons leven mogen beheersen. Als Hij roept, geef dan gehoor, stel het niet uit: Het volgen van Jezus is het allerbelangrijkste van het leven. Dat is wat het tweede voorbeeld van deze tweede man uit Lukas 9: 57-62 ons leren wil.

W. G. RIETKERK / UTRECHT

Christendom in de tachtiger jaren (2)

De vorige keer stonden wij stil bij het geestelijk klimaat in de tachtiger jaren. In drie concentrische cirkels bespraken wij eerst de buitenste voorgrondsverschuiven die Lasch met narcisme omschrijft. Daarna stonden wij stil bij de krisisstemming - soms ondergangsdelen aan de hand van Boerwinkels boek: Einde of nieuw begin? Tot slot zagen wij als de binnenste cirkel en kern van de zaak: het verlies van de „aura” (N. Bakker) d.i. de zins-horizont.

„Geen God noch maatschappij die mijn bestaan betreft in een bezielend verstand”

(H. Marsman)

Wat stellen wij daar nu als christenen tegenover? Wat is in dit licht onze roeping in de tachtiger jaren?

A. Allereerst deel ik de visie van Boerwinkel voorzover deze zich beroept op Genesis 18. Daar leert de bijbel ons dat de ondergang van een cultuur niet een noodlot is, een fatum, iets wat onafwendbaar naderbij rolt. Abraham bidt: Heer, als er nu eens 40 rechtvaardigen in de stad Sodom waren, zou u die dan vernietigen?

Zou u dan niet veeleer de stad sparen terwille van die 40 rechtvaardigen...? De Here antwoordt: „Ja - dan zal ik de stad sparen”.

IN DIT NUMMER

321 *Ds R. Brands*, Het volgen van Jezus (2)

322 *Drs W. G. Rietkerk*, Christendom in de tachtiger jaren (2)

323 *H. Algra*, Had ik dat maar geweten (3)

324 *D. W. L. Milo*, Aardse macht in de kerk

326 *A. P. de Boer*, Breukelen vanaf de zijlijn (6)

Maar er zijn er geen 40... dan zegt Abraham: maar als er nu eens 35 zijn... dan zegt de Here: dan zou ik ze nog sparen... nu ja, u kent het verhaal: Abraham gaat door tot 10 en dan durft hij niet verder. Zelfs als er 10 geweest waren zou de Here de hele stad gespaard hebben. Wat oneindig belangrijk is hier de mens, d.w.z. de rechtvaardige, die heus niet onaangeroerd in deze stad weg gaat. In II Petrus 2: 7 staat van Lot geschreven: „Dag aan dag heeft hij zijn ziel gekweld door het zien en horen van hun tegen de Thora ingaande werken”. Hij had zwaar te lijden onder de druk van zijn cultuur - onder het verlies van de aura - onder de zuigkracht van de sensatie - en toch is hij op God blijven hopen - zo belangrijk is inderdaad „the creative minority”, deze creatieve minderheid. Maar... wie oog in oog staat met zo'n cultuur, zal ook moeten nadenken over de activiteiten van deze creative minority die wij als kerk geworden zijn. Waarop moet nu in de tachtiger jaren alle aandacht liggen? Dit leidt mij tot punt 2.

B. Wij moeten de continuïteit niet verliezen - in wezen moeten wij niets anders doen, dan wat de gemeente van Christus van alle tijden heeft mogen doen - bouwen op de vier pilaren van Hand. 2: 42. De Kerk van Christus bestaat sinds Pinksteren op 4 grondpilaren: volharden bij de leer van de apostelen en de gemeenschap, het breken van het brood en de gebeden. Alleen: Wat een actualiteit krijgen die 4 punten in onze tijd!

pastorale notities

SCHRIFTGETROUW

Eens pleegde een Prins van Oranje een demonstratie en dat nog wel tijdens de kerkdienst. Willem V sloeg met een daverende klap z'n psalmboek dicht, toen de predikant een vers van ps. 78 opgegeven had. Hij wilde God niet met een beschonkene vergelijken, zo verklaarde de prins naderhand. Dat deed de berijming van Datheen: „Gelijk een dronken mens zich opmaket / als de wijn wel verteerd is en ontwakent / die zeer luid tiert en maakt een zeldzaam wezen / also is onze God opgerezen”.

Met z'n daad gaf de prins de stoot tot de berijming van 1773, waaraan nog wel kerken verkleefd zijn. Die maakte het iets minder cru op het punt waar het om ging (vers 33) maar trok nog wel de vergelijking tussen God en een man, die zich moed ingedronken heeft. Daarna kregen we de nieuwe interkerkelijke berijming. Die heeft op dit punt (vers 23) felle woorden, die de gedachte van de onberijmde psalm goed weergeven: „Toen is God opgestaan als een ontwaakte. Kampvechter God! Een held die zich sterk maakte als in een roes!”

Nu hebben we óók „Psalter 1980”.

Dit boekje is, mag je wel zeggen, af-

komstig uit onze kring. Het heeft déze berijming, als 't gaat over het betreffende punt van psalm 78: „Als iemand uit zijn slaap verkwikt ontwakend / zoals een held door wijn van strijd lust blakend / zo stond de HEERE op”.

Ik vind de berijming hier mat, en door de deelwoorden komt ze nauwelijks uit boven Datheen; in dit vers. Van „Psalter 1980” is het gebruik van de naam HEERE een sjibboleth. Hier is die naam niet terecht gebruikt. De onberijmde psalm heeft in vers 65 een andere naam van God. „Psalter 1980” komt van een stichting die een schriftgetrouwe psalmberijming wil. Men vindt kennelijk de „nieuwe berijming” niet Schriftgetrouw. Men wilde waken tegen weglatingen, zo staat in het woord vooraf. Vandaar dat psalm 119 weer 88 verzen heeft en niet 66 zoals in de nieuwe berijming. Mag je nooit iets weglaten in een berijming? Het is geen bijbelvertaling toch? Het gaat erom wat de gemeente zingen zal en dag mag je een specifieke oosterse beeldspraak als van die dronken man weglaten, meen ik. We moeten niet zo gauw het werk van mensen uit een andere hoek, veroordelen als niet Schriftgetrouw. Als het daár over gaat, om die weglatingen, dan zijn de kerken nooit Schriftgetrouw geweest. Zij zongen maar éénderde van de psalmbundel. Wie heeft ooit Ps. 137: 5, oude berijming, in de kerk gezongen? Overgens meen ik, dat auteurs en uitgevers recht hebben op een brede behandeling van hun boekje; juist in dit blad.

A. H. Algra, Sliedrecht

1. In de eerste plaats: volharden bij de leer van apostelen en profeten betekent in onze tijd dwars tegen alle levensgevoel van de moderne mens in: het stellen van een zinshorizont - geen God noch maatschappij (zegt M.) die mijn bestaan betreft in een bezielend verband. Wij zullen als christenen nu meer dan ooit tevoren met de boodschap van het evangelie van Christus' kruis en zijn opstanding de zinshorizont moeten stellen. Het heeft een zin: onze cultuur - er schuilt een geheim achter de geschiedenis van de Europese mens, van de volkeren-wereld - er is een alternatieve geschiedenis - die zich daarachter - en soms in wondere verbinding met onze geschiedenis ontvouwt. Die alternatieve geschiedenis is de geschiedenis van de Opgestane Heer en het werk van de Geest. Het is zendingsgeschiedenis. Hoe is die relatie? Hoe is nu het verband tussen de voortgang van Christus werk, de komst van Zijn Rijk, de ontvouwing van Gods heilsplan en onze geschiedenis, die wij dagelijks in de krant en op het journaal tegenkomen? De bevrijdings-theologie ontkent dat er twee geschiedenissen zijn. Bevrijdings-theologen als Metz en Sölle

geloven in die éne transcendentie-loze geschiedenis als het enige wat er is. Gods geschiedenis en die van de mens vallen samen - maar wie dat gelooft, verliest het geheim en sluit een vals compromis tussen Marx en Jezus.

Andere christenen ter rechter zijde zoals W. Aalders - en vele evangelische schrijvers zoals Clifford Wilson in zijn boek „De tachtiger jaren” scheiden die twee geschiedenissen. Totale scheiding. Waarbij deze wereld en haar geschiedenis alleen maar een geschiedenis van totale mislukking wordt.

“When I walked through the desert of this world” (toen ik door de woestijn van deze wereld liep...). Zo begint Bunyan's Christenreis. Ook dat is geen bijbelse lijn, en het leidt tot doemdenken.

Neen, de geschiedenis van de voortgang van Gods Koninkrijk en de geschiedenis van de mens zijn op een voor ons onzichtbare wijze met elkaar verweven.

Het is met de geschiedenis van het Rijk van God, zegt Thielicke, als met een groot monument dat in het midden van een stad wordt opgericht. Er staan schuttingen omheen - en je hoort het hameren en het boren, dag in dag uit, en soms zie

je er iets van door een kiertje in de schutting, maar het geheel wordt pas zichtbaar op de dag van de inwijding, als de schutting valt en als het monument wordt onthuld. Dan zal, zegt de bijbel, de aarde vergaan maar de werken daarop zullen gevonden worden.

Dat zijn de bouwstenen uit onze geschiedenis vóór het Rijk van God. Het is op dit vlak dat de gemeente van Christus vandaag pal moet staan. Zij moet de zinshorizont stellen.

De geschiedenis van de mensen is dank zij het verlossend werk van Christus geen zinloze geschiedenis. Ze is de geschiedenis van de ont-pooing van Gods schepping - Hij, de Heer maakt ook met onze kromme stokken rechte slagen (Rom. 8 : 28). Ze is tegelijk ook geschiedenis van Gods geduld (2 Petrus 3 : 9). Ze is als een akker met graan en onkruid (Math. 13 : 24 e.v.). Ze is zendingsgeschiedenis (Math. 28). Ze bestaat uit bouwstenen en uit puin (1 Cor. 3 : 13 e.v., 2 Petr. 3 : 10). Wij zullen in de jaren '80 moeten volharden bij de leer van de apostelen op een manier die laat zien welk licht er vanuit het Evangelie van Christus straalt over de volkerenwereld en haar geschiedenis. Hoe Christus de Hersteller maar ook de Voltrooier is en zal zijn van deze aardse geschiedenis.

Dat zal ons voeren op een kwetsbare middenweg tussen bevrijdingstheologie - en theologie van de verontrusting. Kwetsbaar omdat zij beide heel veel dingen wel weten, die wij niet weten. Wij moeten leren vasthouden aan geheimen. Ik denk dat daarbij speciale gaven van de Geest onmisbaar zijn - misschien wel het meest wat John White in zijn kinderboeken de masjaal-steen noemt: de gave van het onderscheiden van de geesten. Als Lucie de blauwe edelsteen om haar hals hangt - dan ineens ziet zij wat zij eerst niet zag: de krachten van Gaäl - dat is de opgestane Heer - die blauw het kasteel met zijn ondoorgrondelijke gangen doordringen en ook de afzichtelijke tentakels van de duivel die Kardinaal de hoofdpersoon, in zijn greep probeert te houden (in "The tower of Geburah").

2. Het tweede wat Hand. 2 : 42 ons leert is: *volharden* in de gemeenschap. Méér dan in de zeventiger jaren zal het in de tachtiger jaren aankomen op deze tweede steunpilaar: volharden in de gemeenschap.

Ik heb deze week een boek van de R.K. bevrijdingstheoloog Metz gelezen „Voorbij de burgerlijke religie”. Metz zegt: „Er zijn eigenlijk 3 soorten kerken: 1. De verzorgings-kerk - die hoort bij de Middeleeuwen. Daarin wordt iedereen verzorgd van de wieg tot het graf - en intussen worden de leden helemaal gecontroleerd en geleid door de kerk. Die kerk is groten-deels voorbij; 2. De burgerkerk is de kerk die in de tijd van de op-

komst van de burgers ontstaat. Dat is een kerk die als een soort heils-instituut op zondag genade uitdeelde: een service-kerk. Wat is uw enige troost beide in leven en sterven? Individuele verlossing. Redding van de ziel - door woord en sacrament... Dat is de tweede fase van de burgerlijke kerk die nog overal rond ons is; 3. De derde kerkvorm die nú doorzet, is de basisgemeente - die hij initiatief-kerk noemt - daar groeien kleine kernen van mensen samen, die geloven in een boven-individueel heil - die zonder nadruk op persoonlijke verlossing steeds bezig zijn met het ontplooiën van nieuwe initiatieven: hoe wij deze wereld leefbaar en over-leefbaar kunnen maken.

Wat mij boeit in deze drie visies is de dynamiek. Inderdaad, de kerk is niet alle eeuwen en tijden gelijk - ze is als een leger dat voorttrekt en zich steeds opnieuw her-organiseert - en hergroepeert. Daarbij moeten de soldaten, die wij zijn, eigenlijk alleen maar gevoelig reageren op de leiding die ons van boven gegeven wordt. Wees niet bezorgd om uw levensonderhoud, zegt Paulus tegen Timotheüs: Je hoeft *slechts* hem te voldoen door wie je bent aangesteld - als soldaat. In die dynamiek van de gemeente moet voorop staan: volharden in de gemeenschap - of opnieuw wegen zoeken die tot gemeenschapsvorming leiden. Basisgemeenschappen - inderdaad - maar dan *niet* zoals Metz wil - actiegroepen - van in wezen onbekeerde mensen maar van personen, die zelf persoonlijk gelovig zijn en hun heil in Christus zoeken - en daarom samen zich open stellen voor Gods leiding met hun basisgemeenten.

Voor l'Abri betekent dat: volharden in de gemeenschap dwars door alle diepten heen! In Utrecht ben ik lid van een gemeente, waarin ik stadium 2 en stadium 3 van Metz in één verbonden zie. Ik moet daarbij denken aan een vliegdekmoederschap. De gemeente in het groot - de burgerkerk inderdaad soms met zijn service-karakter - als vliegdekmoederschap - maar dan wel een schip dat tegelijk als uitvalsplaats dient voor vele kleine kringen en kernen en groepen die ieder onder leiding van Gods Geest hun eigen missie volbrengen - als helicopters en straaljagers en patrouille-boten - steeds in de weer - maar ook steeds weer terugkerend aan boord om daar te tanken en bij te komen.

3. Nu het derde, *het breken van het brood*. Dat is zó belangrijk in Handelingen dat het als 3e pilaar van de gemeente genoemd wordt: Wieens brood men eet diens woord men spreekt, is een oud-Nederlands spreekwoord - inderdaad. Zo moet de gemeente leven uit dit brood dat uit de mond van de Here is voortgekomen! Wie het Avondmaal leert vieren naar Christus bedoeling, die leert een andere mentaliteit. Dat is in de tachtiger jaren het eerste dat

nodig is: een mentaliteitsverandering.

a. iWe het brood breekt - dat aller-eerst - leert zelf te leven uit het gebroken brood. Paulus noemt het: de dood van Christus verkondigen - dat heeft alles te maken met de dood van ons-zelf - en de dood van de stad - en de dood van een cultuur en het stof des doods wat over onze cultuur ligt uitgebreid: 3 titels van bekende l'Abri-boeken over onze tijd.

De dood wordt verzwegen, wordt verdrongen en wordt ontvlucht - maar ze staat steeds dreigender vóór ons.

Wie het brood breekt, laat de dood toe in zijn leven - viert zijn eigen dood - als een dood die in Christus is overwonnen, en leert nu ook lijden onder de dood van de mens en de culturen zonder Christus, zonder aura!

b. Het tweede wat het Avondmaal ons leert is een verandering van onze *waarden*. Wie het brood breekt komt in aanraking met een liefde die bereid was voor ons te sterven - „Zo heb ik u een voorbeeld nagelaten opdat u in mijn voetstappen zoudt wandelen”, zegt Jezus in Joh. 13 - niet liefde die gericht is op het behoud van het eigene - en de heerszucht en behoudzucht die daaruit voortvloeit - met alle narcisme erbij - maar zelf-overgave in liefde te beginnen voor de minste van Christus broeders.

c. En tenslotte wie brood breekt - en Christus in de ogen ziet, laat Zijn leven in zich toe - en dat is meer dan Jezus zien als ons voorbeeld - het is open staan voor Zijn kracht en Zijn treurnis en voor Zijn liefde - Wiens brood men eet diens knecht is men. Dat kan je ook zeggen. Daarom: terug naar het breken van het brood, zoals dat in in steeds meer gemeenten gebeurt, liefst iedere zondag.

4. Tenslotte: de vierde steunpilaar:

H. Algra / Den Helder

Had ik dat maar geweten (3)

Gespletenheid

Er wordt wel gesteld dat voor een Christen geen beslissing of handeling goed kan zijn, die hij niet op grond van zijn geweten meent te kunnen rechtvaardigen. Dit kan spanning opleveren tussen de realiteit van het dagelijks leven en het ideale van de christelijke norm die nagestreefd wordt. Op een gegeven ogenblik wordt de grens bereikt van datgene waar iemand verant-

volharden in de gebeden. Wonderlijk dat dat als 4e hoofdmoment van het gemeente-zijn zo nadrukkelijk genoemd wordt. Zij bleven volharden in de gebeden.

Daaraan herken je de ware basisgemeente - aan de gebeden, ik denk in onze tijd vóór alles: verootmoedigend en in boete-doening - maar ook net als de weduwe uit de gelijkenis van Lukas 18: roepend om de komst van de Here.

Als de Zoon des mensen komt, zal hij dan het geloof vinden op de aarde? zegt Jezus.

Het lijkt hem sterk - en misschien lijkt het ons ook wel sterk om het op te brengen, vooral dit laatste. Te blijven volharden in de gebeden. Vooral als je niets ziet en als er niets gebeurt. Zo is vaak het kenmerk van onze tijd - dan toch volhouden.

Bidden - samen bidden - dat is de 4e en wezenlijke hoeksteen van de gemeente (vgl. Hand. 12 : 12).

Op deze wijze alléén zal ook l'Abri de jaren tachtig tegemoet kunnen gaan. Het was de allereerste roeping van l'Abri "to be an exhibition of the existence and the character of God".

Dat heeft zich in de jaren '60 en '70 zó uitgewerkt, dat l'Abri voor vele gasten en studenten een A.N.W.B.-bord mocht zijn dat hen dichter naar het reisdoel van Gods Rijk bracht. Of dat in de tachtiger jaren ook zo zal zijn, weet ik niet - als wij maar vasthouden aan dat 1e doel: "to be an exhibition of the character and the existence of God", dit is een teken te zijn van Gods genadige werkelijkheid.

Dat kan alleen via dit viervoudig spoor uit Hand. 2 : 42 - oog in oog met onze samenleving - zoals wij vanmiddag zagen.

Gaan wij in dit spoor verder, dan kan het best zijn dat zich in de jaren '80 voor ons nieuwe wegen openen - maar dat zien wij morgen dan wel weer - onze enige zorg is: Hem te voldoen door wie wij zijn aangesteld! Als wij dat doen, blijft het spannend!

woordelijk voor kan en wil zijn. Voor die tijd speelt zich een innerlijke tweestrijd af, die soms het uiterste van de mens kan vragen. Bonhoeffer spreekt zelfs ergens van het geweten als een schreeuw om herstel van de gespletenheid (1). Hij heeft in Nazi-Duitsland deze schreeuw meegemaakt en doorleefd, ook in de teleurstelling om beslissingen van anderen. Het thema 'gewetensnood' staat vaak centraal in de literatuur (bv. in Sha-

kespeare's „Macbeth"). Ook politici kunnen over dit onderwerp meepraten, het begrip speelt regelmatig een rol in discussies over abortus, kernenergie en bewapening. Echter, in wezen is dit iets waar we allemaal mee te maken hebben: de gespletenheid van het dagelijks leven. Het geweten kan dus een rol spelen in onze keuzen in deze samenleving. Is het echter (mede gezien in het licht van de beperkingen die we in de vorige twee artikelen aangaven) wel juist om te stellen dat ons geweten het laatste woord heeft? En, hoe moeten we omgaan met gewetensbeslissingen van anderen? Daarover gaat dit derde artikel uit de serie over het geweten.

De grenzen van het geweten

Een gewetensbeslissing kan als hefboom fungeren tegen de wil van de meerderheid (van een groep of een volk) in. Iemand kan stáán voor een dergelijke beslissing, ook als hem dat veel narigheid bezorgt. Betekent dit, dat we altijd de stem van ons geweten moeten volgen?

In de Bijbel treffen we in de eerste brief van Paulus aan de Corinthiërs een situatie aan, waarin de gewetensvrijheid grenzen heeft. Paulus spreekt in hoofdstuk 8 over gemeentelieden die nog niet zo met het bevrijdende Evangelie vertrouwd zijn geraakt dat zij zich in hun bewustzijn ontbonden weten van het houden van allerlei wettische voorschriften. De „sterke" broeders storen zich niet meer aan die voorschriften. Zij hebben er dan ook geen bezwaar tegen om vlees te eten dat aan de afgoden gewijd is. Paulus is het weliswaar met deze mensen eens, maar hij raadt niettemin aan het bewustzijn van de zwakke broeders te ontzien. Want de mensen die eten van het offervlees, ervaren dit als een smet op hun geweten. „Als zij zulk vlees eten, wordt dit door hun geweten terstond geregistreerd als een overtreding. De openingen van deze „zeef" zijn immers zó, dat het eten van dat vlees er niet als iets onschuldigs doorheen valt. Het blijft als een aanklacht op hun geweten liggen. Het registreert een zonde. Subjektief gezien heeft deze broeder daardoor meegedaan aan de verering van een afgod" (2 - blz. 250).

Naar de „sterke" broeders toe gezien staat hier het liefdegebod centraal. Het is liefdeloos om het geweten van anderen te kwetsen zodat zij in gewetensnood komen. Dit is zeer zeker ook een waarschuwing voor het met elkaar omgaan in de gemeente. Het kán zijn dat iemand objectief gelijk heeft, maar door zijn houding (het laten „verkrampen" van een broeder die heel veel moeite heeft met een bepaald besluit, waardoor zijn aandacht meer komt te liggen op afleidende zaken dan op Christus) toch zondigt tegen het liefdegebod.

Een vergelijkbare situatie treffen we aan in hoofdstuk 10, met betrekking tot het doen van navraag naar de herkomst van het eten. We hoeven niet te weten waar het vlees vandaan komt. Je zou haast zeggen: „wat niet weet, wat niet deert". Dit wil niet zeggen dat, als een broeder weet dat het offervlees is, wij daar geen rekening mee moeten houden. Niet omdat die broeder mijn gewetensvrijheid zou moeten bepalen, maar vanwege de liefde: het voorkomen dat een ander pijn wordt gedaan, in tweestrijd geraakt en daardoor de weg tot God kwijt zou kunnen raken.

Politiek

In de politiek is het geweten de laatste jaren vaak op het strijdtoneel verschenen. Dit lijkt misschien een positieve ontwikkeling, als het zou betekenen dat de ethiek een meer centrale rol gaat spelen in onze zakelijke en verstandelijke gedachtenwereld. Toch roept het in het openbaar hanteren van gewetensbeslissingen ook kritiek op. Een voorbeeld van de kritiek vinden we in 'Trouw' van 4 maart 1980. In dat nummer schrijft Dr. A. Veerman dat het noemen van het geweten in politieke discussies de open wisselwerking tussen partijen onmogelijk maakt. Van oudsher is het (althans in Nederland) zo geweest dat gewetensbeslissingen gerespecteerd werden. Zelfs een dwalende had recht op respect voor zijn gewetensbeslissing. Maar, aldus Dr. Veerman, onze vaders waren heel voorzichtig met het noemen van hun geweten als grond van hun politieke visie. Zij meenden (dus) dat gewetensbezwaren ontzien en erkend dienden te worden (bv. bij vaccinatie, sociale verzekering, dienstplicht), maar het ging daarbij om persoonlijke keuzen en niet om het stellen van wettelijke regels. Dat is, aldus dit artikel in 'Trouw' de kern van gewetensbeslissingen, het gaat om subjectieve, persoonlijke keuzen. Men kan gewetensbezwaren hebben tegen het vervullen van militaire dienstplicht, maar deze bezwaren gaan pas gelden, op het moment dat men zelf in dienst moet. Dat er in een regeling staat dat gewetensbezwaren ontzien moeten worden, is, aldus Dr. Veerman, een andere zaak; dat kan men ook voor omstandigheden bepleiten, waar men zelf geen moeite mee heeft. In dezelfde richting liet Drs. Cöuprie zich in een interview in 'De Tijd' uit: gewetensbeslissingen dragen een persoonlijk karakter.

We raken hier een heel moeilijk punt, dat al heel vaak onderwerp van discussies is geweest. Ik acht het nauwelijks mogelijk om op dit punt concrete uitspraken te doen. Inderdaad is het zo dat het een beroep doen op een gewetenbeslissing de politieke discussie vrijwel onmogelijk maakt. De ander heeft maar te luisteren. Veel zinvoller lijkt het mij om het probleem be-

D. W. L. Milo / Dalmally

Aardse macht in de kerk

Geen aardse macht begeren wij - die gaat alras verloren. Zo zingen wij in Nederland graag met Marten Luther. Ook hier in Schotland is dat een gebruikelijk kerklied. Maar met die aardse macht bedoelt de Schotse Kerk toch iets anders dan de hoogkerkelijke Mammon. Want Mammon staat sterk in de kerkelijke organisatie. En die Mammon wordt hier zeer vereerd. Laat ons daarover iets mogen vertellen. Alweer zonder enig genoegen - maar om daarmee te waarschuwen voor de eindpunten van hoogkerkelijke wegen.

Alle grapjes over zuinige Schotten komen uit het Zuiden. Want in werkelijkheid zijn de Schotten niet zuinig, niet gierig, doch prijsbewust. Ze willen weten waar hun geld blijft. Daarom geven de belastingaanslagen nauwkeurig aan, voor welke doeleinden en hoeveel er betaald wordt. Daarom geven de winkels duidelijk aan, hoeveel korting ze geven. In eeuwenlange armoede hebben Schotten geleerd, dat er spaarpotjes nodig zijn om in leven te blijven.

Zo ook de Kerk van Schotland. Enkelvoud. Die heeft sinds eeuwen spaarpotjes aangelegd, welke er niet om liegen. Hoewel rechts en links kerkgebouwen gesloten worden, omdat het kerkbezoek achteruitgaat, neemt het kerkelijk kapitaal zienderogen toe. Ongevraagd kregen we destijds inzage van het financieel verslag over 1979; we lopen dus een jaar achter met onze gegevens. Maar die bieden toch een zeker beeld van de plaats, die de Mammon kan innemen binnen een hoogkerkelijke organisatie.

—o—

De predikantstractementen, de kosten van huisvesting en eredienst, worden namelijk vanuit het Hoofdkwartier te Edinburgh betaald. De plaatselijke kerken dragen daartoe eerst haar collecten, bijdragen, giften en legaten aan het Hoofdkwartier af. Brengt een plaatselijke kerk minder op dan haar kosten bedragen, dan past het Hoofdkwartier bij - zolang dat verantwoord wordt geacht.

Dat Hoofdkwartier beschikt over enorme fondsen, vermeerderd met reserves, interest en ongebruikte saldi. Wanneer het verslag over 1979 een juist beeld geeft van een doorsnee-jaarbeheer, dan geven vrijwel alle onderdelen van de financiële verantwoording een batig saldo; dat is: minder uitgegeven dan ontvangen. Daar komen dan bij: een rentepost over kapitaal en reserve, plus extra-reserves, plus reserverekeningen. De details zullen u niet interesseren, maar de conclusie komt hier op neer: aan kapitaal bezat de Kerk van Schotland eind 1979 ongeveer £ 21.7 miljoen, aan overlopende saldi van vorige jaren £ 13.9 miljoen, aan niet-uitgegeven saldi van het laatste jaar nog eens £ 5.7 miljoen, aan speciale fondsen £ 2.36 miljoen en aan reserves £ 1.5 miljoen. In totaal beheert het Hoofdkwartier dus ruim 45 miljoen pond sterling, wat in Nederlands

spreekbaar te maken. Daarbij speelt uiteraard - op de achtergrond - het geweten nog wel mee (?). Maar, wat was ook alweer het geweten?

Op het grensvlak van geloof, ethiek en politiek zit altijd een zekere gespletenheid. En naarmate de politiek meer van God vervreemdt, neemt die gespletenheid voor de christen-politicus angstwekkender vormen aan.

Ik denk echter dat het louter een beroep doen op gewetensbezwaren in de politiek onvoldoende is. Het gaat om de legitimering van de argumenten. Een christen-politicus die zich wel op zijn eigen geweten beroept, maar niet uitlegt aan welke normen hij zijn gewetensbeslissing ontleent, laadt de verdenking op zich, mee te doen aan het 'ik-tijdperk'. De autonome mens, met zijn eigen (onfeilbare?) geweten.

Het geweten van de ander

Kunnen wij oordelen over het geweten van de ander? Hier ligt weer hetzelfde probleem op de loer als in de voorgaande gedeelten, nl.: in hoeverre is een gewetensbeslissing een wettige zaak? Zoals al werd gesteld wordt een dergelijke beslissing in een pluriforme maatschappij doorgaans met respect tegemoet getreden. (In een diktatoriaal geregeerde staat ligt dit anders; zo verwierp de Oostduitse regering in september jl. een verzoek van enkele kerken om vervangende dienstplicht op grond van gewetensbezwaren te erkennen). Overigens acht ik het een teken aan de wand dat men momenteel in Nederland in toenemende mate intolerant lijkt te worden ten aanzien van gewetensbezwaren die zijn gebaseerd op

geld neerkomt op ongeveer 225 miljoen gulden. Duizelt het u al een beetje?

—o—

U vraagt: welk honorarium ontvangt een predikant van zulk een schat-rijke kerk wel?

Dat honorarium is treurig. Veertig procent van de predikanten (en dat zijn er dan zo'n achtduizend) stond eind 1979 op het minimum van £ 4500 of f 22.000,—. Maar, zei iemand tegen wie we onze verwondering te kennen gaven: ze hebben allemaal een bijverdienste, als godsdienstonderwijzer of zo iets. Nu, dat zult u wel willen billijken; zonder dat extra zouden ze geen gezin kunnen onderhouden. Maar de uren aan bijverdienste besteed gaan wel van de ambtelijke uren af. Zo kunnen we spreken van achtduizend noodlijdende kerken.

Er is iets, dat een verbetering van deze lage tractementen in de weg staat: dat is de hoogkerkelijke organisatie zelf, waaraan de predikanten ijverig meetillen. De plaatselijke gemeente heeft namelijk wel het recht, haar predikant meer dan het minimum te betalen. Echter onder de voorwaarde: dat zij voor elke £ 1000 toeslag aan haar predikant ook £ 1000 extra aan het Hoofdkwartier afdraagt. In feite moet de gemeente dus haar vrijwillige verhoging dubbel betalen; ofwel de predikant krijgt maar de helft van wat zijn gemeente hem toedacht.

Toen wij eens de vraag opwierpen: waartoe de organisatie toch zulke schatten ophoopt (aangezien de meeste rekeningen geld overhouden dat wel opgebracht maar niet uitgegeven wordt) was het antwoord: maar weet je wel hoeveel de Kerk aan de zending besteedde, het laatste jaar? Ja, dat wisten we: in 1979 had de Kerk slechts £ 1.057.700 ontvangen en £ 1.079.100 uitgegeven, voor de zending. Er was dus inderdaad ruim £ 21.000 op toegelegd. De vraag is echter: heeft het Hoofdkwartier die zending bekostigd, dan wel hebben 21.000 predikanten dat samen gedaan? En het antwoord luidt: dat bijpassen op de zending dat jaar slechts 4 promille van het batig saldo betekende, en slechts 0.1 promille van alle beschikbare middelen.

—o—

De slechte bezoldiging van haar predikanten maakt, dat de Kerk van Schotland met een chronisch tekort aan predikanten worstelt. Het kan niemand verwonderen dat, waar het ambt slechts een droge boterham garandeert, alleen de bewust-geroepen naar dat ambt dingen. De toga, het omgekeerde boordje en het weinige gezag van dat ambt uitgaande, maken samen goed wat de keuken en de bibliotheek te kort komen. Het systeem geeft echter ook een shifting: wie niet bereid is uit Gods hand te leven, komt voor het predikantschap niet in aanmerking. De herder deelt de armoede met zijn kudde. (Dit laatste geldt niet voor een aantal predikanten, die van de pastorie naar het Hoofdkwartier zijn overgeplaatst.)

De proef op de som: de laatste paar jaren kreeg onze classis verscheidene nieuwe, jonge predikanten; zonder uitzondering uitstekende dienaren des Woords, die niet over bezoldiging maar wel over Christus' genade spreken. Wel hebben ze gewoonlijk een nevenbetrekking, maar ze maken zich niet van hun ambtelijke arbeid af.

—o—

christelijke normen (bv. het weigeren mee te werken aan abortus provokatus).

Naar mijn meing is ook in de christelijke gemeente verdraagzaamheid ten opzichte van gewetensbeslissingen van anderen noodzakelijk. Het gebeurt nogal eens dat mensen veroordeeld worden naar aanleiding van een bepaalde persoonlijke beslissing, zonder dat daar - Bijbels gezien - aanleiding toe bestaat. Afkeuring vindt plaats omdat wij het niet met een bepaalde handelwijze eens zijn. Dit thema heeft raakvlakken met het eerder behandelde gedeelte n.a.v. 1 Corinthhe 8 en 10, maar we bekijken dit onderwerp toch nog een keer, vanuit een iets andere invalshoek.

Door een medebroeder in een bepaalde positie te dwingen, die hij zelf - op grond van een gewetens-

beslissing - meent niet te mogen kiezen, roepen we bij hem gespletenheid op. Hij moet dan kiezen voor het gerespecteerd worden door de gemeente en daarbij tevens een innerlijke tweestrijd ondergaan, of een 'vrij' geweten in dat opzicht, en door zijn gemeente met de nek te worden aangekeken.

Hoe men ook over militaire dienstplicht denkt, het is voorstelbaar dat er jongeren zijn die erg veel moeite hebben met het vervullen van die taak. Niet uit egoïstische motieven, of vanwege nihilisme of anarchie, maar „omdat hun geweten in opstand komt”. Zo'n jongere zal dan ook van harte bereid zijn, zich in te zetten voor vervangende dienstplicht. Moet dat lid van de gemeente dan met pijn in zijn hart wel in dienst gaan, om op die manier spanningen, die tussen hem en an-

De financiële afhankelijkheid der plaatselijke kerken maakt intussen de organisatie alleen maar hechter. Toen onze kerkeraad in beroep ging tegen klassicale decreten (want zo zijn ze hier wel), werd onze mensen in Edinburgh gevraagd: waarom zijn de gelden over het laatste halfjaar nog niet afgedragen? Onze ouderlingen stonden beschaamd; ze hadden die gelden gebruikt om een advocaat te huren, die niet werkt zonder vooruitbetaling. Want dergelijke procedures wenst het Hoofdkwartier uiteraard niet te bekostigen; dat moeten de liefhebbers maar uit eigen zak doen.

Vraag je een predikant: kunt u meegaan met dat systeem, dat verdacht veel op Mammon-dienst lijkt? dan krijg je een lach en een zucht: „de genade van Jezus Christus is gratis en verder tillen we nergens aan. Een organisatie schijnt er te moeten zijn, maar het blijft menselijk”.

Maar die predikanten hebben als jongeman, bij hun ambtsaanvaarding, niet alleen hun geloof beleden en verklaard dat ze door „ijver voor de ere Gods, liefde tot de Heer Jezus Christus en behoefte tot het redden van mensen gedreven zijn” - maar tevens „dat ze de regering van deze kerk als overeenkomstig (agreeable to) Gods Woord aanvaarden” en beloven „in den Heer onderworpen te zijn aan de classis en de hogere kerkelijke instanties, waaraan ze deel zullen nemen”. En wanneer ze bij nadere Bijbel-studie bezwaren tegen de hoogkerkelijke organisatie mochten voelen opkomen, is het al te laat. Ze zitten in de boot.

—o—

Vergelijken we deze toestand met ons dierbare vaderland. Het is verstaanbaar dat onze kerken op financiële punten samenwerking zoeken. De ene kerk zal een jonge predikant ontvangen en daar jaren lang zonder extra kosten van profiteren. De andere kerk moet een trouwe uitgediende predikant onderhouden en tevens een jonge nieuwe bekostigen. Een derde kerk ziet haar predikant door ziekte uitvallen en moet tegelijk een andere onderhouden. Dan liggen de zaken zeer ongelijk verdeeld en de christelijke gemeenschapszin alleen al maakt duidelijk, dat de kerken goed doen deze totale kosten gemeenschappelijk te dragen. Zo gebeurt dat bij ons weten ook: kerken betalen vrijwillig een omslag voor het onderhoud van emeriti, weduwen en wezen.

Maar voor één ding zouden we krachtig willen waarschuwen. Dat de Mammon, de god van de levenszekerheden, niet gaat heersen binnen het kerkverband. Dat het kerkverband niet uitgroeit tot een piramidale structuur, welke via de geldkanalen de regeermacht van de kerkeraden overneemt.

En niemand zegge: zo ver komt het bij ons niet; want dat hebben de Schotse kerken ook gedacht, toen ze zich aan de organisatie ondergeschikt maakten. Niemand ook zegge: onze kerken zouden nooit honderden miljoenen guldens kunnen opbrengen; want de arme Schotse kerken deden het en Mammon is bereid, zo nodig de komma wat te verschuiven. En zeker zegge niemand: Schotland is groot, ons land is maar klein; want afgoden zijn er in alle maten, gewichten, kwaliteiten en prijzen.

Een andere keer iets aangenamers over de Schotse kerken. Slechts één slotopmerking. Vanwege het feit, dat wij hier gasten zijn, die gastvrijheid genieten, verbieden wij op grond van de Auteurswet-1910 elke overname, geheel of gedeeltelijk, van het voorgaande artikel.

dere gemeenteleden zouden kunnen ontstaan, uit de weg te gaan? De innerlijke spanning die deze houding oproept, zou wel eens tussen God en mens in kunnen komen te staan.

Kreatief onderscheiden

„De Bijbel laat wel eens wát aan het geweten over, en wij moeten deze bijbelse stijl overnemen. In de meeste gevallen kunnen wij ons van een oordeel onthouden, omdat het geweten van de mensen zelf wel voldoende spreekt” (3). Hoewel oorspronkelijk in een wat ander verband gebruikt, acht ik deze uitspraak van Ds. de Jong ook in situaties zoals hierboven geschetst van toepassing. In hetzelfde boekje over Ruth wordt tevens gesteld dat

echte gehoorzaamheid niet het werk is van de automatische piloot. De mens heeft al zijn vermogens nodig om te kunnen onderkennen, te beproeven, en met helder inzicht en met fijngevoeligheid te kunnen onderscheiden waar het op aankomt. „Echte gehoorzaamheid, daar heb je fantasie, grote vindingrijkheid bij nodig”.

In die marge functioneert ook het geweten. Het geweten van de Christen mag niet tegen de Bijbelse normen ingaan. Er mag van een mondig gemeentelid gevraagd worden dat hij zich op dit punt kan legitimeren, verantwoorden. We moeten ons echter realiseren dat er situaties mogelijk zijn, waarin we creatief besluiten moeten nemen. Doordat omstandigheden veranderen, kunnen keuzen van christenen op die punten ook wel eens anders liggen

dan vroeger het geval was. De Bijbel laat, binnen de grenzen van de normen zoals deze ons door God zijn gegeven, inderdaad wel wát aan het geweten over...

Het kompas

Daar waar de Hebriden als golfbrekers fungeren voordat de rollers van de Atlantische Oceaan de gefafelde Schotse westkust bereiken, ligt het eilandje Canna. Onder zee-lijden is Canna berucht geworden door de zgn. Compass Hill. Deze heuvel bevat zoveel metalen, dat het kompas van passerende schepen steevast „uit het lood slaat”. Datzelfde kan ook met het geweten gebeuren. In de relatie tot God kunnen allerlei stoorzenders optreden, die ons van Hem aftrekken. In onze wereld zijn heel wat meer ‘Compass Hills’ dan in werkelijkheid op zee. Ons kompas wordt van God weg getrokken, waardoor we de juiste weg kwijtraken. Ik moet in dit verband wel eens denken aan een uitspraak van Popma, die de publieke opinie noemt als ‘bevoorkeurd werkterrein van de Satan’ (4). In ons denken dreigen we allemaal in sterke mate beïnvloed te worden door datgene wat dag-in, dag-uit over ons wordt uitgestrooid via de media. Wat aanvankelijk ab-normaal was, wordt uiteindelijk normaal. Hoewel we onszelf nog gelovig noemen, kan ons geweten (in de zin van: onderscheidingsvermogen) al danig besmet zijn geraakt (zie ook Titus 1:15).

Het geweten kan niet als openbaringsbron functioneren. Het wéten (kennen) van Gods Woord (‘naar buiten toe’) komt vóór het onderscheidingsvermogen (‘naar binnen

toe’). Een zuiver weten is een zuiver geweten. Dat wordt in het hedendaagse propageren van het zelfstandige geweten maar al te gemakkelijk vergeten.

Vijf voor twaalf

Nog een ander voorbeeld: in een vroeger nummer van „Opbouw” werd het geweten getypeerd als een horloge, dat voortdurend op de juiste tijd moet worden bijgesteld (5). Het kan achter lopen, en dus te laat (of zelfs: niet) gaan spreken. Omdat er een zekere variatiebreedte mogelijk is in het beoordelen van situaties, zou men in dit verband een vergelijking kunnen maken met de verschillende Europese tijden. Vijf voor twaalf in Amsterdam en elf uur op de Big Ben betekent dat het horloge in Nederland achter loopt. Twaalf uur in Amsterdam, en elf uur in Londen betekent - ondanks verschillende tijden - een zuivere afstelling. Zo kan ook de beoordeling van situaties afwijken, terwijl er toch sprake is van fijngevoelig, zuiver onderscheiden. In deze vergelijking is echter het horloge (lees: het geweten) nooit volledig betrouwbaar. Dat is iets wat we ons goed moeten realiseren. Want: God is meerder dan het hart

(1 Johannes 3:20).

(1) zie ook: Militia Christi, juli en augustus 1981; blz. 3 tot 5, interview met J. de Graaf

(2) F. J. Pop - Bijbelse woorden en hun geheim (Den Haag, 1964)

(3) H. de Jong - Brood in Bethlehem (Amsterdam, 1974)

(4) K. J. Popma - Gestoorte Wereld (Hilversum, 1977)

(5) H. de Jong - Het geweten (Opbouw, 23 mei 1975)

(Deze serie wordt over enkele weken vervolgd)

terloops.....

Spelende kinderen

In het boekje van Ds. J. H. Veeffkind 'Hoe leest u...' worden een aantal schrijverklaringen gegeven die tot dóórdenken willen zetten. Op één ervan wil ik even wijzen. Naar aanleiding van Markus 10:15 ('Voorwaar. Ik zeg u: Wie het Koninkrijk Gods niet ontvangt als een kind, zal het voorzeker niet binnengaan') wijst hij er op dat in Lukas 18:15 gesproken wordt over kleine kinderen, die naar Jezus worden gebracht, gedragen. De discipelen proberen dit te verhinderen, wat aan Jezus de hierboven geciteerde woorden ontlokt. Veeffkind zegt hiervan:

'En hierbij moeten we de klemtoon niet leggen op de woorden 'als een kind', maar op het woord 'ontvangt'. Wie het Koninkrijk Gods niet ontvangt, als een kind namelijk, zal het voorzeker niet binnengaan. Jezus zegt niet hoe wij het Koninkrijk moeten ontvangen, aan welke vóórwaarden wij moeten voldoen. Maar Jezus zegt dat wij het Koninkrijk moeten ontvangen; dat we het moeten ontvangen, zoals een baby de fles en de luier ontvangt. Een baby néemt de fles niet, pakt geen schone luier, maar een baby krijgt zowel het één als het ander. Zo is het nu ook met het Koninkrijk Gods. Dat néemt je niet; dat ontvang je. Je kunt het Koninkrijk alleen maar binnengaan door het te ontvangen. Je leeft er van de geef.'

Ik moest hieraan denken toen ik pas een kerkdienst meemaakte waarin een kindje werd gedoopt en waarin de predikant de kinderen in de kerk liet mee 'spelen' zonder dat aan de Woordverkondiging werd tekort gedaan. Met behulp van wat meegebrachte spelletjes werd gewezen op de

A. P. de Boer / Nijkerk

Breukelen vanaf de zijlijn (6)

„Wie met de ganse kudde wil rekenen, zal daarvoor veel dienen op te offeren”.

Het was op de zesde zittingsdag van de Landelijke Vergadering van Breukelen, zaterdag 31 oktober j.l., op de kop af vijftien jaar geleden, dat bovengenoemde woorden in het midden van de kerken werden neergelegd.

Ze zijn te vinden in de Open Brief aan de Tehuisgemeente in Groningen, die op 31 oktober 1966 werd gepubliceerd en die in de ontstaansgeschiedenis van onze kerken een belangrijke rol heeft gespeeld.

Toch was er die zaterdag in Breukelen niemand die van dat jubileum melding maakte. De Open Brief werd niet één keer genoemd, ook al zitten drie ondertekenaars ervan in Breukelen achter de moderamentafel. Maar de woorden uit de Open Brief, die we hierboven citeerden, bleken na vijftien jaar nog niets van hun aktualiteit verloren te hebben. Ze weerklonken op 31 oktober j.l. in verschillende bewoordingen en toonaarden bij de bespreking van de in eigen en Christelijke gereformeerde kring levende bezwaren tegen het in Wezep vastgestelde art. 34 van het Akkoord van kerkelijk samenleven: Denk op dit punt niet alleen aan jezelf en je eigen mening, maar ook aan anderen binnen de kerk die in gewetensnood zitten door de in Wezep aanvaarde formulering! Denk ook aan de kerken met wie we samen op weg zijn naar eenheid en die ook grote moeite hebben met art. 34! In die geest werd er in Breukelen gesproken, en in die geest werd er uiteindelijk ook besloten: „Wie met de ganse kudde wil rekenen, zal daarvoor veel dienen op te offeren”.

Maar aan de uiteindelijke beslissing in deze geest ging heel wat vooraf.

Het heil van de gemeente

Zoals gezegd, op 31 oktober stond in Breukelen allereerst art. 34 centraal. De Landelijke Vergadering van Wezep 1978/1979 had dat centrale artikel van de nieuwe kerkorde (opvolger van het aloude art. 31 DKO) als volgt geformuleerd:

„Een besluit van de regionale of landelijke vergadering zal door de plaatselijke kerken bekrachtigd worden en in onderlinge liefde nagekomen, tenzij dit besluit strijdig bevonden wordt met de Heilige

spelregels die God geeft. Zo werden de kinderen sterk bij de dienst betrokken, vooral ook omdat ze konden antwoorden op gestelde vragen.

—o—

In Zacharia wordt gesproken over kinderen die spelen op de straten van de stad. Zacharia profeteert ervan (8:5), maar dit spelen van kinderen is toch niet alleen toekomstmuziek? Van Gods gemeente vandaag zingen we wel dat ze door God welgebouwd wordt, maar gunnen we daarin ook spelende kinderen een plaats? We kunnen ook de vraag stellen of we bereid zijn die gemeente en het tot die gemeente behoren willen ontvangen als een kind? Zijn we bereid de hand op te houden?

—o—

In genoemde kerkdienst werd o.a. gezongen Lied 332 uit het Liedboek:

Heer Jezus, Gij die als een kind geboren werd en zijt bemind, opdat wij niet in eigenwaan voorgoed verloren zouden gaan, —

Gij hebt de kindren niet veracht, die men gelovig tot U bracht, maar hun de handen opgelegd en hen ontvangen en gezegd:

„Mensen, laat overal vandaan de kinderen vrij tot mij gaan; weerhoudt ze niet, want arm en rijk, derzulken is het hemelrijk”.

Wij bidden U, o trouwe Heer, zie in genade op hen neer; wees met hen in de aardse strijd, wees met uw hele christenheid.

Stel toch uw sterke engelen om hen heen, zij zijn uw eigendom, en houd uw hand nu en voortaan zegenend over hun bestaan.

Zegen hen in hun groei, o Heer, en laat ze leven tot uw eer, godzalig hier in deze tijd en eenmaal in de eeuwigheid.

Zegen hen in hun groei, o Heer... Dit bidden is goed, maar dan zullen we hen ook hun plaats moeten gunnen, hen de gelegenheid moeten geven te groeien binnen Gods gemeente. Opdat ze, als ze groter worden, ontvangers willen zijn. Opdat ze van de ouderen leren dat we in de kerk alles ontvangen.

Schrift of met het Akkoord van kerkelijk samenleven of niet strekt tot heil van de gemeente. De kerk die een besluit niet bekrachtigd, zal hiervan aan de zusterkerken rekenschap geven”.

Maar al in Wezep bleken er grote weerstanden tegen deze formulering te bestaan, vooral tegen het feit dat daarmee voor een plaatselijke kerk de mogelijkheid wordt geopend om een besluit van de zusterkerken naast zich neer te leggen, als men vindt dat dat besluit „niet strekt tot heil van de gemeente”. Op de voortgezette Landelijke Vergadering van Wezep (samengesteld via rechtstreekse afvaardiging van alle kerken) werd een voorstel om deze passage te schrappen, met 45 tegen 34 stemmen bij 8 onthoudingen verworpen.

Dat kennelijke gebrek aan eenstemmigheid in de kerken op dit punt was voor enkele regio's aanleiding om bij de Landelijke Vergadering van Breukelen aan te dringen op een herziening van de bewuste passage, zodat het geheel een groter draagvlak in de kerken zou krijgen. Ook een aantal kerken met grote bezwaren tegen art. 34 had zich tot Breukelen gewend met het dringende verzoek om de acht woorden over het heil van de gemeente uit art. 34 te verwijderen, of op z'n minst duidelijk te maken dat deze bepaling alleen zou kunnen worden toegepast in praktische, en niet in principiële zaken.

Een greep uit de bezwaren tegen art. 34, zoals diverse kerken die in brieven aan de Landelijke Vergadering formuleerden: De bewuste passage

- stelt een vrijelijk interpreteerbaar „heil van de gemeente” op één lijn met de vastigheid van Gods Woord en het Akkoord van kerkelijk samenleven en wekt de indruk dat dat gelijkwaardige normen voor niet-bekrachtiging van besluiten zijn;
- is zo ruim geformuleerd, dat het niet alleen in praktische, maar ook in principiële zaken toepasbaar is;
- opent de deur voor willekeur en biedt gelegenheid voor kerken om schriftuurlijke besluiten zonder meer naast zich neer te leggen;
- is overbodig, gezien de uitspraken in de Preambule en art. 31 en 33 van het Akkoord van kerkelijk samenleven waarin gewaarschuwd wordt tegen tirannieke eenheidsdwang en een heersen van de meerdere vergaderingen.

Vóór handhaving

In de bespreking in Breukelen leken de wegen aanvankelijk ver uiteen te gaan. Sommige afgevaardigden, die de passage over het heil van de gemeente wilden handhaven, zagen daarin vooral een garantie tegen betutteling en bevoogding van de plaatselijke kerken door landelijke besluiten, waar veel gemeenten niet om hebben gevraagd. Zij toonden zich bevreesd voor een wellicht ooit optredende neiging om via besluiten van meerdere vergaderingen uniformiteit in allerhande praktische zaken af te dwingen, bijv. in de inrichting van de eredienst, het stemrecht in de kerk e.d. Ook al is een besluit van een meerdere vergadering op dit gebied naar zijn inhoud niet in strijd met de Heilige Schrift (in art. 34 genoemd als grond voor niet-bekrachtiging), daarmee is het nog niet automatisch ook een door de Heilige Schrift geboden besluit dat de plaatselijke kerk dus ook zou moeten nakomen, aldus bepleitte ouderling Van den Dool handhaving van de passage over het heil van de gemeente. Bij anderen bleek de gehechtheid aan die woorden nog diepere wortels te hebben. Zo betoogde ds. Moggré, dat schrapping ervan een ongeoorloofde inperking zou betekenen van de fundamentele vrijheid die plaatselijke kerken z.i. hebben tegenover de besluiten van meerdere vergaderingen. Hij noemde een weglaten van de gewraakte passage een „terugkeer naar de Sinaï” (Gal. 4 : 24), naar het leven onder de wet in plaats van onder de genade en hield de afgevaardigden Gal. 5 : 1 voor: „Opdat wij waarlijk vrij zouden zijn, heeft Christus ons vrijgemaakt. Houdt dus stand en laat u niet weer een slavenjuk opleggen”. „Op grond van dit apostolisch vermaan moeten we de wacht betrekken bij de vrijheid van de christelijke gemeente. Pleidooien voor het bindend gezag van besluiten van meerdere vergaderingen hebben daarentegen geen vierkante centimeter Bijbelse grond om op te staan”, aldus ds. Moggré. Hij gaf de kerken met bezwaren tegen het door Wezep vastgestelde art. 34 toe, dat de gevaren van willekeur en doen wat goed is in eigen ogen reëel aanwezig zijn: „Het leven in vrijheid is een riskant en kwetsbaar leven”. Maar hij benadrukte, dat de bescherming tegen die gevaren niet ligt in bindende besluiten van meerdere vergaderingen of strakke kerkordelijke bepalingen, maar in het leven met Christus en vanuit de dagelijkse leiding door Gods Geest.

Tegen handhaving

Namens de commissie voor contact en samenspreking met andere kerken wees ds. Van den Brink de vergadering op de grote bezwaren in Christelijke gereformeerde kring tegen de passage in art. 34 over het heil van de gemeente. Men vraagt zich in de kring van de deputaten af, of deze passage geen ontsnappingsclausule biedt voor plaatselijke kerken om zich te onttrekken aan dát - onopgeefbare - deel van de kerkordelijke regels

dat regelrecht uit Gods Woord stamt. Maar ook als het gaat om minder zwaarwegende bepalingen, ontstaat door deze passage toch het gevaar, dat er plaatselijk zulke grote verschillen gaan optreden tussen het Christelijke gereformeerde en Nederlands gereformeerde kerkelijk leven, dat de onderlinge eenheid daardoor belemmerd wordt, zo gaf ds. Van den Brink de Chr. geref. bezwaren weer. Hij herinnerde aan de voorwaarden waaronder de Chr. geref. synode van 1965/66 kanselruil en intercommunie op plaatselijk vlak toestond, nl. naast eenheid in de leer ook het hebben van gelijke kerkordelijke bepalingen. „Als we werkelijk menen wat we eerder hebben uitgesproken, nl. dat we de eenheid begeren met de Chr. geref. kerken, laten we dan ook rekening met hen houden en wegdoen wat die eenheid in de weg staat”, zo hield hij de vergadering voor.

Ouderling Camfferman herinnerde eraan, hoe in de ontstaanstijd van onze kerken o.m. in Noord-Holland met een beroep op „het heil der kerken” de kerkorde werd geschonden, kerken werden gescheurd en buiten het kerkverband werden geplaatst. „Toen hebben we ervaren dat in tegenstelling tot het subjectieve heil van de kerken juist de kerkorde recht verschaft aan de rechtelozen”, aldus deze afgevaardigde.

Anderen benadrukten dat de passage over het heil van de gemeente de weg opent om zich op volstrekt willekeurige gronden te onttrekken aan landelijk aangegane - bijv. financiële - verplichtingen.

Wie met de ganse kudde wil rekenen ...

Forse tegenstellingen dus rond het „heil van de gemeente”. En daarom was het des te verrassender dat de afgevaardigden elkaar tenslotte toch in overgrote meerderheid wisten te vinden. De pleidooien „om met de ganse kudde te rekenen” en om tegemoet te komen aan de bezwaren in Chr. geref. en eigen kring bleken niet tevergeefs te zijn geweest, ook al ging men - in verband met de dan te verwachten gewetensnood bij andere broeders en andere kerken - niet zover om de bewuste passage zonder meer te schrappen.

Met 40 tegen 2 stemmen bij 4 onthoudingen werd een door de kerk van Ede ingediend voorstel aanvaard, waardoor art. 34 nu als volgt komt te luiden:

„Een besluit van de regionale of landelijke vergadering wordt door de plaatselijke kerken bekrachtigd en in onderlinge liefde nagekomen, tenzij dit besluit strijdig bevonden wordt met de Heilige Schrift of met dit Akkoord van kerkelijk samenleven. Een kerk die een besluit niet kan bekrachtigen om bovengenoemde redenen, of niet kan uitvoeren om redenen die het welzijn van de gemeente betreffen, zal hiervan aan de zusterkerken rekenschap geven”.

Voornaamste verschil met de oorspronkelijke formulering, aldus de toelichting van de kerk van Ede, is dat in de nieuwe tekst de schijn vermeden is, dat naast de Heilige Schrift en het Akkoord van kerkelijk samenleven het heil der gemeente als derde norm voor kerkelijk handelen zou worden ingevoerd. Ook is het zwaargeladen woord „heil” niet zonder reden vervangen door het woord „welzijn” dat een veel praktischer geest ademt. Bovendien, aldus Ede, is er een onderscheid gemaakt tussen „niet-bekrachtigen” en „niet kunnen uitvoeren”. Het laatste zal alleen plaatsvinden om praktische redenen, gelegen in de situatie van de plaatselijke gemeente, terwijl het eerste om meer principiële redenen zal geschieden. Ds. Van den Brink sprak de verwachting uit dat de Chr. geref. deputaten met deze nieuwe formulering geen problemen zullen hebben („de suggestie van volslagen independentisme ten aanzien van de variabele en invariabele delen van de kerkorde die in de Wezeps formulering kon worden gelezen is nu van tafel”) en zei van mening te zijn dat daarmee een belemmering op de weg naar eenheid tussen beide kerken is weggenomen.

Ongetwijfeld zal in de komende tijd de nieuwe formulering door deze en gene binnen en buiten onze kerken op de snijtafel worden gelegd, en zullen van de nieuwe woorden in art. 34 alle mogelijke exegeses worden beproefd. Maar dat kan allemaal niets afdoen aan de kennelijke bedoeling en het duidelijk aanwezige verlangen van de vergadering in Breukelen om tegemoet te komen aan de bezwaren van binnen en buiten onze kerken tegen independentische conclusies die uit de oude formulering te trekken zouden zijn. In dat licht, en op geen enkele andere manier, moet de nieuwe tekst gelezen en beoordeeld worden.

En toen waren er nog dertig

Ja, en dan denk je in je argeloosheid: Als het met art. 34 zo vlot is gegaan, dan zal het met de nog resterende artikelen 1—30 van het Akkoord ook wel soepel lopen. Maar wie dat dacht, kwam in Breukelen bedrogen uit. Want op een verblijdende morgen volgde een veel minder plezierige middag. Een middag, beheerst door forse verschillen van inzicht over de vraag, in hoeverre er ten aanzien van de ambten, de tucht, de eredienst, de sacramenten en de kerkelijke examens (allemaal zaken die in de artikelen 1—30 aan de orde komen) uniforme landelijke regelingen

noodzakelijk zijn. Een middag ook, gekenmerkt door een gebrekkige vergadertechniek en veel verwarring, waarbij zich pijnlijk het gemis deed voelen van een commissie of rapporteur („een wijze man”, zei ds. Blok-huis) die de ter tafel liggende voorstellen verdedigt, als klankbord dient voor opmerkingen vanuit de vergadering, en in staat is wijzigingssuggesties te noteren, te wegen, te beoordelen op hun consequenties en eventueel in de tekst te verwerken.

Wat dat laatste betreft, de art. 1—30 zijn afkomstig van de eerste Commissie Funktionering Kerkverband, de zgn. commissie-Meulink en dateren uit de jaren 1972—1974. Deze commissie is allang met emeritaat en kan in Breukelen zijn voorstellen niet verdedigen. Daardoor kwamen op 31 oktober allerlei opmerkingen over bijv. art. 1 van het Akkoord volstrekt in het luchtledige terecht. Aan het eind van een wat chaotische discussie werd dan ook besloten om de al eerder ingestelde commissie-Bouma (met als leden ds. Bouma, ds. Van der Linde en ouderling Camferman) in dat verband een zwaardere, uitgebreide opdracht te geven. De commissie kreeg tot taak om, uitgaande van de door de commissie-Meulink gemaakte art. 1—30, de wijzigings- of weglatingsvoorstellen daarop van de regio Arnhem en van enkele kerken te bekijken, deze desgewenst op bepaalde punten in het oorspronkelijke concept te verwerken en zo te komen tot een nieuw voorstel dat aan de vergadering wordt voorgelegd en door de commissie ook zal worden verdedigd. De commissie mag zich in die taak laten bijstaan door één van de leden van de oude commissie-Meulink, ds. J. C. Janse.

Daarmee heeft deze commissie een zware klus op de schouders gekregen. Want, is het wegen en toetsen van allerlei schriftelijke en mondelinge wijzigingsvoorstellen op 30 artikelen al een tijdrovend en lastig karwei (ook als het alleen maar om redactionele veranderingen gaat), helemaal moeilijk wordt het, wanneer op de achtergrond een diepgaand verschil in visie ten aanzien van het totaal van de artikelen meespeelt. En ook dat bleek bij de inleidende schermutselingen over de art. 1—30 overduidelijk. Sommige afgevaardigden bepleitten - met het oog op de eenheid met de Chr. geref. kerken - een zo nauw mogelijke aansluiting bij de DKO in de lijn van de voorstellen van de commissie-Meulink. Anderen waren daarentegen van mening dat de nieuwe kerkorde zich tot een minimum aan landelijke afspraken zou moeten beperken en zoveel mogelijk zou moeten overlappen aan plaatselijke regelingen, zoals voorgesteld door de kerk van Utrecht.

Een greep uit de discussie op dat punt, in dialoogvorm gereconstrueerd:

Ouderling Den Engelsen: Maar waar blijft zo de onderlinge herkenbaarheid, als er plaatselijk grote verschillen komen in de inrichting van het kerkelijk leven?

Ds. Algra: Je herkent elkaar allereerst aan de inhoud van de prediking, en niet aan de manier waarop het in de kerkdienst precies toegaat.

Ds. Van den Brink: De richting opgaan die Utrecht wil (geen 30, maar 19 artikelen) wijkt zover af van de DKO, dat het de eenheid met de Chr. geref. kerken schaadt. En op een eerdere zitting hebben we uitgesproken dat we dat niet willen.

Ds. Van der Dussen: We moeten een open bespreking over een eventuele forse beperking van het aantal landelijke kerkordelijke afspraken niet laten blokkeren door het perspectief van een overigens gewenste eenheid met de Chr. geref. kerken. Het zou niet goed zijn, als we onze eigen onderlinge kleurschakeringen helemaal door de Chr. geref. kleur zouden laten overschaduwen.

Ds. Van den Brink: De teruggang van 85 DKO-artikelen naar een Akkoord met 40 bepalingen presenteert onze eigen kleur al heel nadrukkelijk. Daarmee zullen we het tegenover de Chr. geref. deputaten al moeilijk genoeg hebben! Maak het onze commissie niet te moeilijk! Persoonlijk zou ik zelf wellicht ook wel terug willen naar minder artikelen, maar de eenheid met de Chr. geref. broeders is veel belangrijker. Als we een federatie met hen willen, zijn we dan ook bereid daarvoor een prijs te betalen?

Tegen het eind van de middag werd een voorstel van de afgevaardigden uit de regio Den Haag om het zeer beknopte concept-akkoord van de kerk van Utrecht als uitgangspunt voor de verdere bespreking te nemen, en niet het voorstel van de commissie-Meulink, door praeses Van der Kwast met kunst- en vliegwerk van een (gelet op het uitblijven van contrageluiden uit de vergadering op dat moment zeker niet kansloos) stemming afgehouden. Hoewel er al geruime tijd over was gepraat, werd het plotsklaps buiten de orde verklaard. Een wat merkwaardige gang van zaken, ook voor wie het eens was met de argumentatie van de praeses, dat het vreemd en onjuist zou zijn om plotseling een voorstel, waaraan een door de kerken benoemde commissie lang en volhardend gewerkt heeft, opzij te leggen ten gunste van een door één kerk ingediend wijzigingsvoorstel. En zoals gezegd, dat zal dan ook niet gebeuren. Te beginnen met de zevende zitting (D.V. op 30 januari 1982) zullen de art. 1—30 in bespreking komen, waarbij het voorstel van de commissie-Meulink als uitgangspunt dient. Moge ook dan de oproep gehoor vinden: „Wie met de ganse kudde wil rekenen, zal daarvoor veel dienen op te offeren”.

Tenslotte

- waren de Chr. geref. deputaten op deze zitting vertegenwoordigd door ds. G. Bilkens en ouderling W. van Hattem.
- begon ds. Moggré zijn eerste speech op 31 oktober met de woorden: „Ik zal mijn redevoering niet zo lang maken als indertijd op een synode ds. Vonk vierehalf uur sprak en vervolgens ds. Francke die zes uur achtereen het woord voerde”.
- mag weleens de loftrumpet gestoken worden over de broeders en (vooral) zusters uit Breukelen die elke keer weer de afgevaardigden en al het overige voetvolk spijzen en laven met koffie, thee, koek, soep en broodjes. Geweldig!
- kunnen zowel de commissie-Bouma als de overige afgevaardigden wellicht hun winst doen met de drie criteria die al op de Landelijke Vergadering van Wezep werden geformuleerd voor de toetsing van art. 1—30 (Notulen, p. 238), t.w.: 1. Overeenstemming met de Schrift - wordt in de voorgestelde artikelen niets overeengekomen, dat de kerken in strijd zou brengen met het Woord van God of haar boven dat Woord zou binden? 2. Noodzaak en wenselijkheid - wordt niet teveel overeengekomen of te weinig? 3. Aansluiting bij de DKO - i.v.m. contacten met andere kerken, die de DKO in al dan niet herziene vorm gebruiken.
- werkte de Landelijke Vergadering op zijn zesde zittingsdag 8 van de nog resterende 17 voorstellen en rapporten af, zodat er nog 11 ter behandeling overblijven.

Kies voor het leven...

dit is het thema van het EB-KERSTNUMMER 1981

Een nummer van 24 pagina's waarin het kerst-evangelie in vele toonaarden doorklinkt.

En omdat het 't Kerstnummer van de EB is, is het voor velen inmiddels een begrip.

EB-KERSTNUMMER — een vertrouwde huisgenoot

- voor huis-aan-huis verspreiding
- voor verspreiding onder Turkse gastarbeiders
- voor bespreking en uitreiking op scholen
- voor gebruik en uitdeling bij kerstvieringen
- voor verzending als kerstwens

EB-KERSTNUMMER — een gezinsblad om door te geven

De prijs varieert van 80—25 cent per exemplaar en dat is dan inclusief verzendkosten.

Bestellen s.v.p. vóór 1 december a.s.

voor het aanvragen van een proefexemplaar:
voor bestellingen:
voor meer inlichtingen:

**STICHTING
ELISABETHBODE**

POSTBUS 100 — 7240 AC LOCHEM
telefoon 05730 - 4551 ('s avonds 2526)

TE HUUR

6 pers. nieuwe appartementen in het gezellige Tirdorp Axams, een ideaal oord voor

WINTER en ZOMERVAKANTIE'S

In het gebouw vele extra's zoals: zwembad, sauna, stobe, was- en droogmachine's.

Bij vroegtijdige reservering, meerdere appartementen gelijktijdig te reserveren.

Aantrekkelijke all-in-prijzen.

Voor informatie: 071-411115 en 01862-2596.

Drukkerij »Steenbergen«

Periodieken
Boekwerken
Handelsdrukwerk

Zeist - Telef. 03404-22452